

O‘TKIR RAHMAT SHE’RIYATIDA ANTONIMLAR IFODASI

Xoldarova Gulchehra

Toshkent amaliy fanlar universiteti, II bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada taniqli o‘zbek shoiri O‘tkir Rahmat she’riyati lingvopoetik jihatdan tahlil etiladi. Xususan, uning lirik asarlarida antonimik birliklarning qo‘llanishi, ularning badiiy-estetik funksiyasi va semantik yuklamasi o‘rganilgan. Tadqiqot jarayonida antonimlar shoir poetikasida ikki asosiy vazifani — obrazning emotsional kuchini oshirish hamda hayotiy voqelikning ichki ziddiyatlarini yoritish vositasi sifatida xizmat qilishi aniqlangan. Maqolada O‘tkir Rahmatning ayrim she’rlari misolida antonimiy juftliklarning lirik mazmun yaratishdagi roli tahlil qilinib, uning poeziyasi zamonaviy o‘zbek adabiyotidagi badiiy tafakkur namunasi sifatida baholanadi.

Kalit so‘zlar: til, she’riyat, antonim, sinonim, tasviriy vosita, lingvopoetika, til birliklari.

KIRISH

Bugungi kunda yurtimizda ona tilimizga alohida e’tibor qaratilmoqda. Zero, til – millatning ma’naviy merosi, urf-odatlar, qadriyatlar va dunyoqarashining yorqin ifodasidir.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o‘ttiz yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqida shunday ta’kidlaydi: “Dunyodagi qadimiy va boy tillardan biri bo‘lgan o‘zbek tili xalqimiz uchun milliy o‘zligimiz va mustaqil davlatchiligimiz timsoli, bebaho ma’naviy boylik, buyuk qadriyatdir. Ajdodlarimiz, ota-bobolarimiz aynan ona tilimiz orqali jahonga o‘z so‘zini aytib kelganlar. Shu tilda buyuk madaniyat namunalarini, ulkan ilmiy kashfiyotlar, badiiy durdonalar yaratganlar.”

Mahmud Qoshg‘ariy, Alisher Navoiy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy kabi allomalarimiz turkiy til taraqqiyotiga beqiyos hissa qo‘shgan va betakror asarlar yaratganlar. Bugungi kunda ham shoir, yozuvchi hamda olimlarimiz tilning ilmiy va badiiy xususiyatlarini chuqur o‘rganib, bu borada izchil izlanishlar olib bormoqdalar.

Adabiyot va til bir-biriga chambarchas bog‘liq tushunchalardir. **Til** — insonlar o‘rtasidagi aloqa vositasi bo‘lib, u fikr va his-tuyg‘ularni ifoda etishga xizmat qiladi. **Adabiyot** esa shu tilda yaratilgan badiiy go‘zallik, hayotiy haqiqat va estetik tafakkur namunasi. Shu nuqtayi nazardan mazkur maqolada tilning betakror imkoniyatlari o‘z ifodasini topgan badiiy adabiyot namunalarining lingvopoetik tahlili masalasiga to‘xtalamiz.

ASOSIY QISM

She’riyat adabiy janrlar orasida alohida o‘rin tutadi. Unda tilning tutgan o‘rni beqiyosdir. Til – she’riyatning nafaqat ifoda vositasi, balki uning estetik, obrazli va ma’naviy asosidir.

Taniqli shoir, mohir publitsist, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan jurnalist O‘tkir Rahmatning she’rlari o‘ziga xos badiiylik va mazmun boyligi bilan kitobxon qalbidan chuqur o‘rin olgan. Uning she’riyati rang-barang obrazlar, boy til vositalari va lingvistik xususiyatlar bilan ajralib turadi. Bu jihatlar shoirning o‘z ijodida so‘z ustasi sifatida yetuk darajaga yetganidan dalolat beradi. Shunga qaramay, O‘tkir Rahmat she’riyatining lingvopoetik xususiyatlari, xususan antonimlarning tutgan o‘rni hali tilshunoslar tomonidan chuqur ilmiy o‘rganilmagan.

Mazkur maqolada shoir lirikasi lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinib, undagi antonimlarning badiiy-estetik funksiyasi yoritiladi.

Ma’lumki, so‘zlarning semantik guruhlaridan biri bo‘lgan **antonimlar** – ya’ni qarama-qarshi ma’noli birliklar – tilda juda muhim stilistik vosita hisoblanadi. Ular ayniqsa belgi ifodalovchi sifat va ravish so‘z turkumlarida keng qo‘llanadi: masalan, *tez–sekin, katta–kichik, mayda–yirik, uzun–qisqa, ko‘p–oz* kabi.

Antonimlar bir necha ko‘rinishda namoyon bo‘ladi:

Leksik antonimlar: yaxshi–yomon, ko‘p–oz;

Morfologik antonimlar: aqlli–aqlsiz, tinch–notinch;

Frazeologik antonimlar: qo‘li uzun – qo‘li kalta, yuragi tosh – ko‘ngli yumshoq.

Bundan tashqari, antonimlar orasida **kontekstual antonimlar** ham mavjud bo‘lib, ular faqat muayyan matn yoki poetik kontekst doirasidagina ziddik xususiyatini kasb etadi. Bunday antonimlar she‘riyatda badiiy kontrast yaratish, obrazni kuchaytirish va emotsional ta‘sirni oshirishga xizmat qiladi.

O‘tkir Rahmat she‘riyatida ham antonimlardan samarali foydalanilganini ko‘rish mumkin. Xususan, uning **“Oy yog‘dusi”** she‘riy to‘plamiga kiritilgan *“Ayt, bu ne ko‘rgulik”* deb boshlanuvchi she‘rida quyidagi misralar diqqatga sazovordir:

*Oy botib necha bor,
Tonglar otmoqda.
Rizqim ham goh shirin,
Gohida taxir.
Kunduzi oftobim
Sekin botmoqda.
Yalt etgan chaqmoqcha
Umrimiz axir.*

Mazkur parcha oshiq qalb iztiroblarini tasvirlashda, hijronda azob chekayotgan insonning ichki kechinmalarini ifodalashda muhim poetik vosita sifatida antonimlarga murojaat qilinganini ko‘rish mumkin. Jumladan, *oy botib – tong otmoqda, shirin – taxir* kabi antonim juftliklari orqali she‘rga kuchli emotsional ta‘sir bag‘ishlangan.

Shoir *oy botib – tong otmoqda* qarama-qarshiligidan foydalanib, vaqt oqimini va hayotiy jarayonni ramziy tarzda tasvirlaydi. Bu holat umrning o‘tuvchanligini, qaytmas daqiqalar ziddiyatini badiiy ifodalaydi. *“Rizqim ham goh shirin, gohida taxir”* misralari esa hayotning o‘ziga xos murakkabliklari, undagi shodlik va iztirob, totlilik va achchiqlikning navbatma-navbat namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi.

Shu tariqa, O‘tkir Rahmat o‘z she‘rida antonimlardan nafaqat estetik vosita, balki mazmun va g‘oyaviy yukni kuchaytiruvchi lingvopoetik element sifatida foydalangan. Bu esa shoirning til imkoniyatlaridan mohirlik bilan foydalanishini, antonimik kontrast orqali lirik obrazlarni jonlantirish mahoratini ko‘rsatadi.

O‘tkir Rahmatning **“Vatan”** nomli she‘rida ham antonimik birliklar obrazli ifoda vositasi sifatida muvaffaqiyat bilan qo‘llangan. Quyidagi misralar bunga yaqqol misoldir

*Bahorlarim qishga aylanur,
Maysa libos kiyar za‘faron.
So‘nib borar quyoshdagi nur,
Yorug‘ olam olammas – zindon.*

Bu misralarda shoir **“bahor”** va **“qish”** kabi qarama-qarshi ma’noli so‘zlar orqali vatandan judo insonning ruhiy kechinmalarini badiiy tasvirlaydi. *“Bahorlarim qishga aylanur”* degan jumla, vatansizlik natijasida inson hayotidagi quvonchli, shodiyona lahzalar – ya‘ni **“bahor”** obrazida ifodalangan davr – asta-sekin g‘am-g‘ussaga, ya‘ni **“qish”** kabi sovuq va iztirobli pallalarga aylanishini anglatadi.

Shuningdek, *“So‘nib borar quyoshdagi nur”*, *“Yorug‘ olam olammas – zindon”* misralarida ham yorug‘lik va zulmat, ozodlik va qamoq ziddiyatlari orqali ichki iztirob va ruhiy tushkunlik holati kuchli badiiy effekt bilan yoritilgan. Ayniqsa, *“Yorug‘ olam olammas – zindon”* misrasida **yorug‘ – zindon** qarama-qarshiligi orqali vatansizlik holatining chidab bo‘lmas darajadagi og‘irligini teran ifodalagan.

Ushbu antonimik juftliklar shoir poetikasida chuqur ma'no yuklaydi, lirik qahramonning ruhiy iztiroblarini yanada ta'sirchanroq yetkazishga xizmat qiladi. Bu esa O'tkir Rahmatning lingvopoetik mahoratini, so'z tanlashdagi nozik didini yaqqol namoyon etadi.

O'tkir Rahmatning **“Onamga”** nomli she'rida ham antonimik birliklardan samarali tarzda foydalanilganini kuzatish mumkin. Quyidagi misralar bunga yaqqol misoldir:

*Bu azobning sirin bilib,
Bir kun tusharman izga.
Shunda shodlik, tashvishlarim
So'zlab berarman sizga.*

Ushbu parcha lirik qahramonning onasiga bo'lgan sog'inchi, kechinmalari va ichki ruhiy holatini ifoda etadi. Misralarda **azob**, **shodlik** va **tashvish** kabi semantik jihatdan qarama-qarshi ma'noli so'zlar (antonimlar)dan foydalanilgan. Xususan, *azob* so'zi *shodlik* bilan zid ma'nodagi birlik sifatida turgan bo'lib, bu ziddiyat orqali his-tuyg'ularning chuqurligi, kechinmalarning murakkabligi badiiy ifoda topgan.

Shoir *shodlik – tashvish* juftligini yonma-yon qo'yish orqali hayotning ikki qutbli – quvonch va g'am bilan yo'g'rilganligini ta'kidlaydi. Lirik qahramon ana shu qarama-qarshi holatlar yig'indisini *“so'zlab berarman sizga”* degan misra bilan yakunlab, onaga bo'lgan mehrni, ichki dardni ifodalashga intiladi.

Bu kabi antonimik kontrastlar she'rning badiiy-estetik qiymatini oshiradi, obrazli ifodaning kuchayishiga xizmat qiladi hamda shoirning lingvopoetik yondashuvini ochib beradi.

Quyidagi jadvalda O'tkir Rahmat she'riyatidagi ayrim antonim so'zlarga misollar keltirilgan:

№	She'r nomi	Antonimlarga misollar
1	Nasib	O'g'il-qiz
2	Nasib	Dili beg'amlik-qayg'u-g'am
3	Shukrona	Savob-gunoh
4	Shukrona	Dard-quvonch
5	Suyukligim	Quvonch-alam
6	O'tayotgan umr	Tosh otib-maqtashadi
7	O'tayotgan umr	Shukrona aytib-qarg'ayotir
8	Yolg'izlik	Ma'yus- shod
9	Yolg'izlik	Yuksak-xoksor
10	Nurafshon kunlar ham kelar ekan-ku!	Yaxshilik-zulm
11	Ezgulik nima u?	g'am, dard-u anduh ezgulik
12	Ovozki, bag'riga oldi mangulik...	Kunduz- oqshomlar
13	So'nggi qo'ng'iroqdan ko'zlaringda nam...	Mahzun-xushbaxt

Bunday misollarni ijodkor poetikasining juda ko'p o'rinlarida uchratish mumkin.

XULOSA

O'tkir Rahmat lirikasi o'ziga xos badiiy-estetik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bu o'ziga xoslik, avvalo, til vositalaridan, xususan antonimik birliklardan mahorat bilan foydalanilishida yaqqol namoyon bo'ladi. Shoir she'rlarida uchraydigan antonimlar lirik matnning badiiy qiymatini oshirish, mazmunini chuqurlashtirish hamda emotsional ta'sirini kuchaytirishga xizmat qiladi.

O'tkir Rahmat she'riyati zamonaviy o'zbek poeziyasida semantik qatlamlarning boyligi, ruhiy holatlarning teran badiiy ifodasi va tasvirlarning tabiiyligiga asoslangani bilan ajralib turadi. Uning poetik uslubi insoniy kechinmalar, hayotiy voqelik va ichki ziddiyatlarni antonimik qarama-qarshiliklar orqali yoritishga intiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, shoir lirik she'rlarida antonimlar asosan ikki asosiy funksiyani bajaradi:

1. **Obrazning emotsional yuklamasini kuchaytirish**, ya'ni hissiyotlarni keskin va ta'sirchan ifodalash;
2. **Hayotiy voqelikdagi ichki ziddiyatlarni poetik kontrast asosida yoritish**, ya'ni qarama-qarshi holatlarni taqqoslash orqali ma'no-mazmun yaratish.

“Erta-kech”, “quvonch-g'am”, “yaxshi-yomon”, “nur-zulmat” kabi antonimik juftliklar orqali shoir inson ruhiyatining ikki qirrali holatlarini yoritadi va poetik energiyani oshiradi. Bu kabi birliklar nafaqat leksik vosita sifatida, balki semantik yuklamasi kuchli badiiy vosita sifatida ishlatilgan bo'lib, ular she'riy matnning estetik kontrastini kuchaytiradi va ta'sirchanlik darajasini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, O'tkir Rahmat she'riyati antonimik birliklar orqali ruhiy-estetik mazmunni teran ochib beradi va zamonaviy o'zbek adabiyotining badiiy salohiyatini boyitadi. Uning poetik uslubi stilistik hamda semantik tahlil nuqtayi nazaridan alohida e'tiborga loyiq bo'lib, bu yo'nalishdagi tadqiqotlarning yanada kengayishiga ilmiy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tilshunoslik nazariyasi. Darslik. Zulxumor Xolmanova. Nodirabegim nashriyoti, Toshkent - 2020.
2. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. To'ldirilgan 2-nashri. „O'qituvchi“ nashriyot matbaa ijodiy uyi. Toshkent – 2006.
3. O'tkir Rahmat. Oy yog'dusi. “Yozuvchi” nashriyoti. Toshkent - 2015.
4. O'tkir Rahmat. “Shukrona”. Cho'lpon nashriyoti. Toshkent– 1995.